

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет історії та міжнародних відносин

Кафедра Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби

Ігор ЛІХТЕЙ

**ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ**

Методичні рекомендації, тематика і плани практичних занять
для студентів 2 курсу ОПІ бакалавр
галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»
спеціальності 014 Середня освіта

Ужгород – 2023

Ліхтей І. М.

Методичні рекомендації, тематика і плани практичних занять з навчальної дисципліни «Історія та культура західноєвропейського Середньовіччя» для здобувачів вищої освіти галузі знань: 01 Освіта / Педагогіка, спеціальності: 014 Середня освіта, предметної спеціальності: 014.03 Середня освіта (Історія), освітньої програми: Історія. Ужгород, 2023. 46 с.

Автор:

Ліхтей І.М. – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби, Ужгородський національний університет

Рецензенти:

Міськов І.О. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри культури та соціально-гуманітарних дисциплін, Закарпатська академія мистецтв

Шніцер І.О. – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри модерної історії України та зарубіжних країн, Ужгородський національний університет

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради Факультету історії та міжнародних відносин Ужгородського національного університету (протокол № 3 від 7 квітня 2023 р.)

Зміст

Методичні рекомендації.....	5
<i>Частина I. Раннє Середньовіччя</i>	
Тема 1. Розклад первіснообщинного ладу в стародавніх германців відповідно до свідчень Цезаря й Тацита (I ст. до Р.Х. – I ст. після Р.Х.).....	7
Тема 2. Франкське суспільство наприкінці V – VI ст.	8
Тема 3. Формування верстви феодально-залежного селянства у Франкській державі (VI – IX ст.).....	11
Тема 4. Велика феодальна сеньйорія у Франкській державі у VIII – IX ст.	12
Тема 5. Іконоборчий рух у Візантії (VIII – перша половина IX ст.).....	14
Тема 6. Скандинавське суспільство в період раннього Середньовіччя.....	18
Тема 7. Освіта і наукові знання у Західній Європі на світанку Середньовіччя.....	19
Тема 8. Каролінзьке відродження.....	22
Тема 9. Вивчення історії та культури західноєвропейського Середньовіччя V – середини XI ст. у закладах загальної середньої освіти України.....	26
<i>Частина II. Класичне (Високе) та Пізнє Середньовіччя</i>	
Тема 10. Середньовічні міста Західної Європи.....	27
Тема 11. Цехове ремесло та його особливості в країнах Західної Європи.....	30

Тема 12. Перший хрестовий похід.....	31
Тема 13. Четвертий хрестовий похід та утворення Латинської імперії.....	33
Тема 14. «Велика хартія вольностей» і утворення англійського парламенту.....	35
Тема 15. Суспільно-політичні катаклізми та ідейно-богословська боротьба у Візантії XIV ст.	37
Тема 16. Селянські повстання у Франції та Англії в XIV ст.	39
Тема 17. Розвиток університетської освіти у Західній Європі в добу Високого та Пізнього Середньовіччя.....	40
Тема 18. Архітектура та образотворче мистецтво раннього Відродження (Кватроченто) в Італії.....	43
Тема 19. Вивчення історії та культури західноєвропейського Середньовіччя другої половини XI – XV ст. у закладах загальної середньої освіти.....	45

Методичні рекомендації

Практичні заняття безпосередньо пов'язані з лекційним курсом з історії й культури західноєвропейського Середньовіччя. Приступаючи до підготовки практичного заняття, студент повинен ознайомитися з матеріалами відповідної лекції, а потім братися за вивчення рекомендованих джерел та літератури. До посібника включено навчально-методичні матеріали для проведення практичних занять, що містять плани, списки джерел та літератури, перелік понять.

Вивчення матеріалу передбачається на основі проблемно-тематичного принципу, що дає можливість розглянути найважливіші ключові питання історії та культури середньовічного суспільства:

- розклад первіснообщинного ладу у стародавніх германців;
- процес феодалізації у державі франків;
- релігійні та суспільно-політичні катаклізми в імперії ромеїв у ранньому та пізньому Середньовіччі;
- особливості формування феодальних відносин на теренах Скандинавії;
- виникнення та розвиток міст, їх вплив на соціально-економічний, політичний, культурний розвиток, а також на формування суспільної свідомості;
- соціальну боротьбу містян і селян проти феодалів;
- передумови, причини та перебіг Першого й Четвертого хрестових походів;
- початок процесу політичного об'єднання та централізації в Англії, що становить один із різновидів формування монархії зі становим представництвом;
- удосконалення системи освіти і поглиблення наукових знань у добу Середньовіччя;
- мистецтво раннього Відродження в Італії.

Крім того, заплановано теми, пов'язані з вивченням історії й культури західноєвропейського Середньовіччя в закладах загальної середньої освіти.

Задля розширення світогляду, поглиблення знань та формування навичок пошуку потрібної інформації до кожної теми додається перелік основних понять. Для засвоєння понятійного апарату студентам, крім словника іншомовних слів, допоможуть також такі видання:

1. Беззубенко А.В. Історія середніх віків (V – XV ст.). Методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2021. 106 с. Режим доступу: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e7a5910b-ea0f-4116-bed0-ce1b4cb2b699/content>
2. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів: Априорі, 2011. С.663–797. Режим доступу:

https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Istoriia_Vizantii_Vstup_d_o_vizantynistyky.pdf?

3. Кеда М. К. Практикум з історії Середніх віків країн Європи та Америки: навч.-метод. посіб. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2011. С. 253 – 260. Режим доступу:

http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/3350/1/Практикум_з_історії_Середніх_віків_країн_Європи_та_Америки.pdf

4. Пасічний А. Образотворче мистецтво. Словник-довідник. Київ: Навчальна книга – Богдан, 2003, 216 с.

В останні роки широкого поширення набули електронні бази даних, які надають суттєву допомогу в навчальному та науковому процесі. Фаховий матеріал для вивчення тих чи інших питань, у т. ч. й тих, які пропонуються для розгляду на практичних заняттях, можна знайти на таких українських історичних сайтах:

Василевс. Українська візантиністика: <https://byzantina.wordpress.com/>

Львівський історичний клуб: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/>

Медієвіст. Українська латиномовна література:

<https://www.medievist.org.ua/>

Чтиво: <https://chtyvo.org.ua/genre/istorychna/books/>

Шкільні підручники: https://pidruchnyk.com.ua/istorija_serednih7

Основними видами перевірки рівня підготовки студентів на практичних заняттях є: індивідуальне опитування та аналіз відповіді (знання матеріалів джерел та літератури), володіння понятійним апаратом, звіт по карті, перевірка конспектів, обговорення презентацій, виконання різного виду контрольних робіт та тестових завдань і под. Якісна підготовка до практичних занять є важливим фактором у навчальній роботі студентів.

Частина I. Раннє Середньовіччя

I модуль

Тема 1. Розклад первіснообщинного ладу в стародавніх германців відповідно до свідчень Цезаря й Тацита (I ст. до Р.Х. – I ст. після Р.Х.).

План

1. Характеристика джерел.
2. Господарський лад стародавніх германців (I ст. до Р.Х. – I ст. після Р.Х.).
3. Зміна характеру землекористування та еволюція общини у стародавніх германців упродовж I ст. до Р.Х. – I ст. після Р.Х.
4. Соціальна структура суспільства стародавніх германців. Майнова диференціація.
5. Організація управління у стародавніх германців.
6. Релігія. Військова справа.

Основні поняття: *Варварські народи. Германці. Алемани. Схеви. Федерати. Римський вал. Військова демократія. Землеробська община. Сусідська община. Конунг. Тінг. Паг. Літи.*

I. Джерела

1. Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Практикум з історії Середніх віків: навчальний посібник. Чернівці: «Наші книги», 2011. С.6–30.
2. Гай Юлій Цезар. Нотатки про війну з галлами: з додатком Авла Гірція. Львів: Априорі, 2021. 248 с. (Бібліотека античної літератури).
3. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І. Історія середніх віків. Практикум. Частина 1. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. С.28 – 50. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf
4. Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М.О.Рудь. К.: Либідь, 2005. С. 5 – 36. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/1-2.pdf>
5. Кеда М. К. Практикум з історії Середніх віків країн Європи та Америки: навч.-метод. посіб. Чернівці: Видавець Лозовий В.М., 2011. С. 7 – 36. Режим доступу: [http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/3350/1/Практикум з історії Середніх віків країн Європи та Америки.pdf](http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/3350/1/Практикум%20з%20історії%20середніх%20віків%20країн%20Європи%20та%20Америци.pdf)
6. Практикум з історії середніх віків / укладач Кривонос В.П. Львів: Видавничий центр Львівського державного університету ім.І.Франка, 1999. С. 89 – 104.

II. Монографії, статті, посібники

7. Брокгауз Ф. Історія Німеччини у світлинах / Пер. з нім. Київ: Юніверс, 2010. С.7 – 15.

8. Каванья А. Германські народи. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани* / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С. 59 – 62.
9. Крижановська О.О., Крижановський О.П. Історія Середніх віків. Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя. К.: Либідь, 2004. С.44–50.
10. Мончинська М. Велике переселення народів. Історія неспокоїної епохи IV та V століть: курс лекцій / Пер. з польської І. Тризни, М. Левади. К.: Софія-А, 2009. С.9 – 38.
11. Овсінський Ю. Стародавні германці. Нашестя гунів. *Medium aevum. Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С.35 – 45. Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Medium_Aevum_Seredni_viky.pdf?
12. Холонюк Т. Історичний розвиток германських племен в I – II ст. н.е. та їх взаємини. *Carpatica-Карпатика*. Ужгород, 2001. Вип. 13: Давня історія України і суміжних регіонів. С. 176 – 183.
13. Хоменко Т.А. Мовна картина світу давніх германців: образ воїна. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Випуск 46. Т.2. Серія: Філологія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 173-176. Режим доступу: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v46/part_2/43.pdf

Тема 2. Франкське суспільство наприкінці V – упродовж VI ст.

План

1. Характеристика джерел.
2. Господарство і суспільний лад франків (на основі “Салічної правди”):
  - а) основні напрямки господарської діяльності франків;
  - б) форми власності на землю та особливості землекористування;
  - в) родові відносини й характеристика общини;
  - г) майнове та соціальне розшарування у франкському суспільстві.
3. Політичний лад та судоустрій.
4. Утвердження християнства.
5. Культура франків.

Основні поняття: *Аллод. Альменда. Антрустіони. Варварські правди. Вергерльд. Граф. Едикт. Звичасве право. Інгенуї. Королівські співтрапезники. Марка. Посессори. Пфальцграф. Рахінбурги. Рейтус. Ритуарські франки. Салічна правда. Салічні франки. Сацебарон. Солід. Трибутарії.*

І. Джерела

1. Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Практикум з історії Середніх віків: навчальний посібник. Чернівці: ТОВ “Видавництво «Наші книги»”, 2011. С.31–50.

2. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І. Історія середніх віків. Практикум. Частина 1. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. С.60 – 112. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf
3. Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія/Упорядник М.О.Рудь. К.: Либідь, 2005. С. 37–84.
4. Ліхтей І. Держава франків. Матеріали до лекції та практичних занять. Навчальний посібник з нормативної дисципліни «Історія та культура західноєвропейського Середньовіччя». Ужгород: РІК-У, 2023. 64 с. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/55848>
5. Практикум з історії середніх віків / укладач Кривонос В.П. Львів: Видавничий центр Львівського державного університету ім.І.Франка, 1999. С. 26 – 39.
6. Семко Я. С. Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали: хрестоматія. [ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д Ушинського»]. Одеса: Фенікс, 2021. С.7 – 145. Режим доступу: <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/10626>

II. Монографії, статті, посібники

7. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів: Вид-во Українського католицького ун-ту, 2002. С. 33–46.
8. Балух В.О., Кокур В.П. Історія середніх віків: У 2-х т. Т. 1. Раннє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ “Видавництво «Наші книги»”, 2009. С. 80–100.
9. Бродель Ф. Ідентичність Франції. Люди і речі. Книга 2 / Пер. з фр. Київ: Вид-во Жупанського, 2014. С.89 – 107. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Fernand_Braudel/Identychnist_Frantsii_Knyh_a_2_Liudy_i_rechi.pdf?
10. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) / За ред. проф. Б.Й.Тищика. Львів: Світ, 2006. С.42 – 70.
11. Крижановська О.О., Крижановський О.П. Історія Середніх віків: Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя. Курс лекцій. К., 2004. С.64–66, 72 – 75.
12. Лінч Дж. Середньовічна церква: Коротка історія / Пер. з англ. К.: Основи, 1994. С.68–72.
13. Мацюк М. С. Порівняльний аналіз відповідальності за вбивство, травми та погрози в «Руській правді» та «Салічній правді». *Науковий потенціал славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку*: тези доп. Міжнар. наук. конф. до Дня слов'янської писемності і культури (Київ, 21 трав. 2015 р.) / ред. О. С. Онищенко. Київ: НБУВ, 2015. С.149 – 151. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/EIF00000053.pdf

14. Метцнер Е.Е. Королівство франків. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани* / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С.103–106.
15. Мончинська М. Велике переселення народів. Історія неспокоїної епохи IV та V століть: курс лекцій / Пер. з польської І. Тризни, М. Левади. К.: Софія-А, 2009. С.208 – 244.
16. Овсінський Ю. Франкська держава Меровінгів. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С.65 – 77. Режим доступу:
https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Medium_Aevum_Seredni_viky.pdf?
17. Огорокова В. В. Характеристика франкських королів в «Історії франків» Григорія Турського. *Історіосфера: матеріали Тринадцяті наукової конференції викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, [6-7 квіт. 2018 р.]*. Одеса: [ПНПУ імені К. Д. Ушинського], 2018. С. 92–96. Режим доступу:
<http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/565>
18. Омельчук В. В., Лісничка В. М. Релігійна політика стародавніх і середньовічних держав Навчальний посібник. К.: Персонал, 2011. С.447 – 456. Режим доступу:
https://shron1.chtyvo.org.ua/Lisnycha_Viktoriia/Relihiina_polityka_starodavnikh_i_serednovichnykh_derzhav.pdf?
19. Сагайдак Д. Салічна правда, як основний нормативно-правовий акт Середньовічної Франції. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі: 36. наук. ст. за матеріалами V Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 18 травня 2017 р.)* (5). С. 149 – 152. Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/25090/1/Сагайдак_2.pdf
20. Стеценко Н. VII титул Салічної правди та його історичне значення. *Теорія та практика сучасної юриспруденції: матеріали XIII Всеукр. наук. конф.(25 жовтня 2017 р.)*. Харків, 2017. С.114 – 116. Режим доступу:https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16299/1/Stecenko_114-116.pdf
21. Стеценко Н.С. Розвиток земельного законодавства країн Західної Європи періоду Середньовіччя. *Порівняльно-аналітичне право: електрон. наук. фах. вид.* 2017. № 4. С. 34–39. Режим доступу:
https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16292/1/Stecenko_34-39.pdf
22. Швец Л. Особливості розвитку Франкської держави за Меровінгів: методичні рекомендації до вивчення теми студентами-істориками. *Актуальні питання всесвітньої історії і методика їх викладання: матеріали доп. і повідомлень П'ятого Всеукр. наук.- практ. семінару (26-27 березня 2008 року)*. Полтава, 2008. С. 258–265. Режим доступу:
http://historic.pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/Seminar_vsesv_2008.pdf

23. Шепетьак О. Християнство франків: формування вектору Європейської цивілізації. *Українське релігієзнавство*. 2018. № 86. С. 12 – 20.
Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Ukrr_2018_86_4.pdf
24. Шкурська І.С. Особливості судового процесу за Салічною правдою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 62–64. Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/6_2019/6_2019.pdf

Тема 3. Формування верстви феодално-залежного селянства у Франкській державі (VI – IX ст.)

План

1. Характеристика джерел.
2. Формування приватної власності на землю. Характеристика аллоду.
3. Причини зубожіння селян-общинників.
4. Шляхи втягування селян у феодалну залежність.
  - а) прекарні угоди;
  - б) комендація;
  - в) закабалення;
  - г) вчинення насильницьких дій.
5. Політика державної влади щодо селянства в епоху Каролінгів та її наслідки.
6. Даріння імунітетних грамот та їх вплив на становище селянства.

Основні поняття: *Аллод. Бенефіцій. Грамоти. Канітулярії. Комендація. Патронат. Прекарій даний. Прекарій повернутий. Прекарій з винагородою. Прекарій за велінням короля. Формули.*

І. Джерела

1. Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Практикум з історії Середніх віків: навчальний посібник. Чернівці: ТОВ “Видавництво «Наші книги»”, 2011. С.63–78.
2. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І. Історія середніх віків. Практикум. Частина 1. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. С.113–127. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf
3. Кеда М. К. Практикум з історії Середніх віків країн Європи та Америки: навч.-метод. посіб. Чернівці: Видавець Лозовий В.М., 2011. С. 70–85. Режим доступу: https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3350/1/Практикум_з_історії_Середніх_віків_країн_Європи_та_Америци.pdf
4. Ліхтей І. Держава франків. Матеріали до лекції та практичних занять. Навчальний посібник з нормативної дисципліни «Історія та культура західноєвропейського Середньовіччя». Ужгород: РІК-У, 2023. 64 с. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/55848>

5. Практикум з історії середніх віків / укладач Кривонос В.П. Львів: Видавничий центр Львівського державного університету ім.І.Франка, 1999. С. 40 – 49.

II. Монографії, статті, посібники

6. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків: У 2-х т. Т. 1. Раннє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ “Видавництво «Наші книги»”, 2009. С. 117–120.
7. Блок М. Феодалне суспільство: Пер. з фр. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2001. 528 с. Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/bloch/blo13.htm>
8. Боева, С. Ю. Феодалізм у Західній Європі: генезис, характерні риси, тенденції розвитку. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2018. Вип. 46. С. 16–30. Режим доступу:
9. Крижановська О.О., Крижановський О.П. Історія Середніх віків: Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя. Курс лекцій. К., 2004. С.76–79.
10. Метцнер Е.Е. Королівство франків. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани* / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С.103 – 106.
11. Овсінський Ю. Франкська держава Каролінгів. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С.78 – 90. Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Medium_Aevum_Seredni_viky.pdf?
12. Стеценко Н.С. Розвиток земельного законодавства країн Західної Європи періоду Середньовіччя. *Порівняльно-аналітичне право: електрон. наук. фах. вид.* 2017. № 4. С. 34-39. Режим доступу: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16292/1/Stecenko_34-39.pdf
13. Цесарський Ф.А. Специфіка юридичної доктрини раннього Середньовіччя щодо угод із найму праці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 23. С. 21–24. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Nvmgu_jur_2016_23_8.pdf

Тема 4. Велика феодална сеньйорія у Франкській державі у VIII – IX ст.

План

1. Характеристика джерел.
2. Структура світської та монастирської сеньйорії.
3. Господарський лад сеньйорії.
4. Категорії залежного населення.
5. Надільна система і феодална рента.
6. Система сеньйоріального управління.

Основні поняття: *Бенефіції. Гуфи. Десятина. Домен. Колони. Колоніки. Літи. Манси. Міністеріали. Раби-серви. Сеньйорія. Старости. Чини.*

I. Джерела

1. Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Практикум з історії Середніх віків: навчальний посібник. Чернівці: ТОВ “Видавництво «Наші книги»”, 2011. С.79–102.
2. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І. Історія середніх віків. Практикум. Частина 1. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. С.179 – 216. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf
3. Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М.О.Рудь. К.: Либідь, 2005. С. 251–284.
4. Кеда М. К. Практикум з історії Середніх віків країн Європи та Америки: навч.-метод. посіб. Чернівці: Видавець Лозовий В.М., 2011. С. 85–94. Режим доступу: https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3350/1/Практикум_з_історії_Середніх_віків_країн_Європи_та_Амери́ки.pdf
5. Ліхтей І. Держава франків. Матеріали до лекції та практичних занять. Навчальний посібник з нормативної дисципліни «Історія та культура західноєвропейського Середньовіччя». Ужгород: РІК-У, 2023. 64 с. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/55848>
6. Луговий О. М. Поліптик абата Ірмінона: практикум до спеціального курсу «Етнодемографічна історія Європи в середні віки» Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 388 с. Режим доступу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/26518/1/Abbot%27s%20polyptic.pdf>
7. Практикум з історії середніх віків / укладач Кривонос В.П. Львів: Видавничий центр Львівського державного університету ім.І.Франка, 1999. С. 50 – 65.

II. Монографії, статті, посібники

8. Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів: Вид-во Українського католицького ун-ту, 2002. С. 46 – 48.
9. Альбероні Дж. Економіка феодального маєтку і сільська сеньйорія. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани* / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С. 221 – 224.
10. Блок М. Феодальне суспільство: Пер. з фр. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2001. 528 с. Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/bloch/blo13.htm>
11. Балух В. О., Коцур В.П. Історія середніх віків: У 2-х т. Т. 1. Раннє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ “Видавництво «Наші книги»”, 2009. С. 120–124.
12. Деджула К.О. Історія Франції: підруч. для вузів. Київ, 1954. С.33 – 44.

13. Джироламо К. Ді. Ландшафт, довкілля, демографія. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани* / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С. 213 – 216.

Тема 5. Іконоборчий рух у Візантії (VIII – перша половина IX ст.)

План

1. Характеристика джерел.
2. Утвердження при владі Ісаврійської династії.
3. Перший період іконоборчого руху:
  - а) Лев III Ісавр і початок іконоборства;
  - б) виступ св.Іоанна Дамаскіна та інших церковних ієрархів на захист іконошанування.
  - в) Константин V Копронім і «безголовий» Собор 754 року;
  - г) нищення творів мистецтва.
4. Сьомий Вселенський (Другий Нікейський) собор і відновлення іконошанування. Імператриця Ірина.
5. Другий період іконоборчого руху:
  - а) церковні й світські суперечки про ікони в першій третині IX с. Теодор Студит;
  - б) підтримка іконоборства василевсом Теофілом;
  - в) таємний гурток іконошанувальників на чолі з імператрицею Теодорою.
6. Остаточне відновлення іконошанування.

Основні поняття: Анафема. Ікона. Іконодули. Іконокласти. Монастирі. Павлікяни. Собор. Силенцій. Цезаропаїзм. Ченці. Четьмінеї.

I. Джерела

1. Господаренко О. В., Кузовков В. В. Історія Візантії. Хрестоматія: навчально-методичний посібник. Миколаїв: Іліон, 2014. С. 129 – 138.
2. Житіє та подвиги преподобного отця нашого Теодора Студита. *Туптало Д. Житія Святих (Четьмінеї)*. Том III: Листопад / Пер. із ц.-сл. В.Шевчук. Львів: Свічадо, 2007. С.158 – 186. Режим доступу: https://www.truechristianity.info/ua/books/saints_ua_03/saints_ua_03_011d.php
3. Житіє та подвиги преподобного отця нашого Теодора Студита. *Туптало Д. Житія Святих (Четьмінеї)*. Том III: Листопад/Пер. із ц.-сл. В.Шевчук. Львів: Свічадо, 2007. С.158 – 186. Режим доступу: https://www.truechristianity.info/ua/books/saints_ua_03/saints_ua_03_011d.php
4. Житіє і страждання святого преподобномученика та ісповідника Стефана Нового, який за святі ікони постраждав. *Туптало Д. Житія Святих (Четьмінеї)*. Том III: Листопад / Пер. із ц.-сл. В.Шевчук. Львів: Свічадо, 2007. С.523 – 558. Режим доступу:

- https://www.truechristianity.info/ua/books/saints_ua_03/saints_ua_03_028.php
5. Житіє преподобного отця нашого Івана Дамаскина. *Туптало Д. Житія Святих (Четві Мінеї)*. Том IV: Грудень / Пер. із ц.-сл. Д.Сироїд. Львів: Свічадо, 2007. С.75 – 92. Режим доступу: https://www.truechristianity.info/ua/books/saints_ua_04/saints_ua_04_004b.php
  6. Житіє святого отця нашого Тарасія, патріярха Константинограда. *Туптало Д. Житія Святих (Четві Мінеї)*. Том VI: Лютий / Пер. із ц.-сл. Д.Сироїд. Львів: Свічадо, 2008. С.260 – 272. Режим доступу: https://www.truechristianity.info/ua/books/saints_ua_06/saints_ua_06_025.php
  7. Житіє святого отця нашого Никифора Ісповідника, патріярха Царгорода. *Туптало Д. Житія Святих (Четві Мінеї)*. Том X: Червень / Пер. із ц.-сл. Д.Сироїд. Львів: Свічадо, 2011. Режим доступу: https://www.truechristianity.info/ua/books/saints_ua_10/saints_ua_10_002.php
  8. З «Короткої історії» Никифора, Патріярха Константинопольського (806–814), про переслідування іконошанувальників за Лева III Ісавра (717–741). *Історія Візантії. Вступ до візантиністики* / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів: Априорі, 2011. С.246. Режим доступу: [24https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Istoriia_Vizantii_Vstup_do_vizantynistyky.pdf](https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Istoriia_Vizantii_Vstup_do_vizantynistyky.pdf)
  9. З «Хронографії» Феофана (814–818 рр.) про переслідування іконошанувальників за часів правління василевса Константина V (741–775). *Історія Візантії. Вступ до візантиністики* / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів: Априорі, 2011. С. 247. Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Istoriia_Vizantii_Vstup_do_vizantynistyky.pdf
  10. З постанов Сьомого Вселенського собору в Нікеї (787 р.). *Історія Візантії. Вступ до візантиністики* / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів: Априорі, 2011. С.247. Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Istoriia_Vizantii_Vstup_do_vizantynistyky.pdf
  11. Із творів Святих Отців про іконошанування. *Матеріали п'ятої щорічної науково-богословської конференції на тему: «Сьомий Вселенський собор – віха розкриття православного віровчення» (з нагоди 1230-річчя проведення)*. Рівне: Рівненська Духовна семінарія, 2017. С. 19 – 121. Режим доступу: <http://seminaria.rv.ua/wp-content/uploads/2018/02/zbirnik-konferentsiya-2017.pdf>
  12. Огляд соборних документів. *Матеріали п'ятої щорічної науково-богословської конференції на тему: «Сьомий Вселенський собор – віха розкриття православного віровчення» (з нагоди 1230-річчя*

- проведення). Рівне: Рівненська Духовна семінарія, 2017. С. 5 – 18. Режим доступу: <http://seminaria.rv.ua/wp-content/uploads/2018/02/zbrnik-konferentsiya-2017.pdf>
13. Продовжувач Феофана (середина X ст.) про відновлення іконошанування імператрицею Феодорою в 843 р. *Історія Візантії. Вступ до візантиністики* / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів: Апіорі, 2011. С.248 – 249. Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Voityovych_Leontii/Istoriia_Vizantii_Vstup_do_vizantynistyky.pdf

II. Монографії, статті, посібники

14. Доповіді. *Матеріали п'ятої щорічної науково-богословської конференції на тему: «Сьомий Вселенський собор – віха розкриття православного віровчення» (з нагоди 1230-річчя проведення)*. Рівне: Рівненська Духовна семінарія, 2017. С. 122 – 209. Режим доступу: <http://seminaria.rv.ua/wp-content/uploads/2018/02/zbrnik-konferentsiya-2017.pdf>
15. Ліхтей І. *Історія середніх віків: навч. посіб. для студ. вищ. навч.закл. спец. «Історія»*. Київ: Київ. ун-т ім.Б.Грінченка, 2018. Т.2. / За заг. ред. Г.М.Надтоки. С. 49 – 53.
16. Лильо І. *Іконоборство. Відступники чи реформатори? Історія Візантії. Вступ до візантиністики* / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів: Апіорі, 2011. С.234–246. Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Voityovych_Leontii/Istoriia_Vizantii_Vstup_do_vizantynistyky.pdf
17. Маланяк О., протоіерей. *Війна проти ікон: 726 – 843 роки*. Київ, 2011. Режим доступу: <https://parafia.org.ua/biblioteka/hrystyvanstvo-virovchennya-ta-tradytsiji/vijna-proty-ikon/>
18. Мельницький Т. Релігійна політика візантійського імператора-іконоборця Константина V. *Український медієвістичний журнал*. Львів, 2016. Вип. 1. С.46 – 58. Режим доступу: <https://ivivmedievalclub.files.wordpress.com/2016/02/d0b7d0b1d196d180d0bdd0b8d0ba-v-1-02.pdf>
19. Мілютін С.Ю. *Іконоборство у Візантії: ідейно-інтелектуальна аргументація руйнівників та захисників ікон (754 – 787 рр.)*. Оглядова лекція прочитана 9 листопада 2015 р. у Центрі українських студій імені Д. І. Багалія Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в межах роботи міжінституційного університетського сектору «Візантійська мозаїка». Режим доступу: https://byzantina.files.wordpress.com/2016/01/11_milyutin.pdf
20. Мілютін С. *Іконоборський конфлікт у Візантії: «Схід» проти «Заходу»? Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / За заг. ред.

- проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 108–114. Режим доступу:
<https://byzantina.files.wordpress.com/2017/01/milyutin.pdf>
21. Мілютін С. Ю. Армія в іконоборській політиці візантійських імператорів. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2016. Вип. 46. С. 261–270. Режим доступу:
http://old.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/46/59.pdf
22. Мілютін С. Візантійське чернецтво у релігійній політиці Ісаврійської династії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2017. Випуск 53. С. 60–71. Режим доступу:
<https://periodicals.karazin.ua/history/article/view/12083/11512>
23. Мілютін С. Ю. Діяльність Константинопольського патріархату під час правління Ісаврійської династії. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2017. № 1 (43). С. 93–101. Режим доступу: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Nauk_visnik-1-43-2017.pdf
24. Мілютін С. Роль павликіанської ересі у формуванні ідеології візантійського іконоборчого руху. *Міжнародні відносини: історія, теорія та практика*. Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (28 лютого 2019 року, м.Суми). Суми, 2019. С.194–196. Режим доступу:
http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/33157/1/Суми_збірник_2019.pdf
25. Нікульчев М., Макаров Л. Ідеологічні витоки візантійського іконоборства. *Проблеми гуманітарних наук*. 2017. Серія «Філософія». Випуск 37. С. 60–70. Режим доступу:
https://byzantina.files.wordpress.com/2017/08/nikulchey_makarov.pdf
26. Омельчук В. В. Іконоборство у політико-правовій моделі Візантійської імперії. *Історико-політичні студії*. Збірник наукових праць. 2014. № 2. С. 56–66. Режим доступу:
<https://byzantina.files.wordpress.com/2015/02/omelchuk.pdf>
27. Острогорський Г. Історія Візантії / Пер. з нім.А.Онишка. Львів: Літопис, 2002. С.142 –207. Режим доступу:
https://byzantina.files.wordpress.com/2017/03/istoriia_vizantii.pdf
28. Степовик Д. Візантія: кризь одинадцять століть її історії: нове вид. Київ: Дніпро, 2022. С.99 – 156.
29. Туркало Я. Нарис історії Вселенських Соборів (325 – 787). Брюссель: Літературно-наукове видавництво, 1974. С. 241 – 276. Режим доступу:
<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/11549/file.pdf>
30. Франко І. Рука Івана Дамаскіна. *Франко І.Я. Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. К.: Наукова думка, 1976. Т.3. С. 224 – 225. Режим доступу:<https://www.i-franko.name/uk/Verses/DavnjeNove/Legendy/RukaIvanaDamaskina.html>

II модуль

Тема 6. Скандинавське суспільство в період раннього Середньовіччя

План

1. Характеристика джерел.
2. Епоха вікінгів.
3. Особливості процесу феодалізації у Скандинавії.
4. Соціальна структура ранньоскандинавського суспільства.
5. Політичні інститути скандинавського суспільства. Роль та функції конунга.
6. Вірування й культура норманів.

Основні поняття: *Альменнінг. Альтінг. Варяги. Вікінги. Вейцла. Бонди. Гусебю. Даневірке. Денло. Конунг. Нормани. Скальди. Саги. Рунічне письмо. Тінг. Фюльк.*

I. Джерела

1. Ісландські саги. *Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум* / Упоряд. Б. Щавурський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. С.217 – 369.
2. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І. Історія середніх віків. Практикум. Частина 1. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. С. 164 – 168. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf
3. Скальдична поезія. *Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум* / Упоряд. Б. Щавурський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. С.370 – 384.
4. Старша Едда / Переклад зі староісландської Віталія Кривоноса. Київ: Видавництво Жупанського, 2020. 496 с.

II. Монографії, статті, посібники

5. Андрощук Ф.О. Шведська Бірка та її контакти зі Сходом. *Vita Antiqua*. № 2. Київ, 1999. С. 194 – 205. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/Gladkikh M I Androshchuk F O ed VI TA ANT.pdf>
6. Андрощук Федір. Гаральд Суворий – останній вікінг. Київ: Laurus, 2020. 204 с.
7. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків: У 2-х т. Т. 1. Раннє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ “Видавництво «Наші книги»”, 2009. С. 289–302.
8. Блок М. Феодальне суспільство: Пер. з фр. К.: Вид. дім «Всесвіт», 2001. С. 33 – 56. Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/bloch/bl013.htm>
9. Вейбуль Й. Коротка історія Швеції / Пер. зі шведської. Стокгольм, 1998.
10. Войтович Л. Північна Європа у V – XI ст. Епоха вікінгів. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С.91–101. Режим доступу:

https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovykh_Leontii/Medium_Aevum_Seredni_viky.pdf?

11. Воронова М. Ю. Скандинавські саги в дослідженнях Омеляна Прицака. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2020. Том 31 (70) № 3. С.172 – 177. Режим доступу: https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/3_2020/29.pdf
12. Гелле Кнут та ін. Історія Норвегії / Пер. з норв. Львів, 2001.
13. Головка Б. Г. Формування скандинавської державності у VIII–XI століттях *Форум права*. 2013. № 4. С. 64–68 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_4_13.pdf
14. Жиряков К. «Епоха вікінгів»: сутність та основні підходи до вивчення. *Емінак*. 2021. № 2. С. 266–276. Режим доступу: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001333409>
15. Лісін Д. Українська та зарубіжна історіографія про вплив вікінгів на розвиток ранньої державності у сусідніх народів на прикладі ірландського суспільства. *Княжа доба: історія і культура*. 2013. Вип. 7. С. 246–255. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/36220555.pdf>
16. Різун Н. Тінг і віче в описах скандинавських саг і руських літописів. *Сіверянський літопис*. 2020. № 5. С. 36–46. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/173310/04-Rizun.pdf?sequence=1>
17. Шиппі Т. Сміючись і помру: про життя і смерть видатних вікінгів / пер. з англ. Харків: ВД «Фабула», 2023. 400 с.

Тема 7. Освіта і наукові знання у Західній Європі на світанку Середньовіччя

План

1. Характеристика джерел.
2. Марціан Капелла та його теорія семи вільних мистецтв.
3. Наукова, суспільно-політична й літературна діяльність Северина Боеція та Флавія Кассіодора.
4. Папа Григорій I Великий, його монастирсько-шкільна реформа та настаново-дидактична діяльність.
5. Освітньо-виховна система Ісидора Севільського.
6. Творчий доробок Беди Преподобного.

Основні поняття: *Антифон. Віварій. Вульгата. Григоріанський хорал. Квадривіум. Манускрипт. Месса. Палімпсест. Папацезаризм. Пергамент. Сім вільних мистецтв. Скрипторій. Тривіум.*

I. Джерела

1. Боецій С. Розрада від філософії / Пер. з лат. А. Содомора; Передм. В.Кондзьолки. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 146 с. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Boetsii_Severyn/Rozrada_vid_filosofii.pdf?

2. Боецій С. Розрада від філософії / Пер. з лат. А. Содомора; наук. ред. і примітки Р. Паранько. Львів: Априорі, 2020. 208 с.
3. Боецій С. Розрада від філософії / Пер. з лат. Андрій Содомора. *Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум* / Упоряд. Б. Щавурський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. С.64 – 77.
4. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І. Історія середніх віків. Практикум. Частина 1. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. С. 25 – 27. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf
5. Житіє святого отця нашого Григорія двоєслова, Папи Римського. *Туптало Д. Життя Святих (Четві Мінеї)*. Том VII: Березень / Пер. із ц.-сл. В.Шевчук. Львів: Свічадо, 2008. С.208 – 215. Режим доступу: https://www.truechristianity.info/ua/books/saints_ua_07/saints_ua_07_012_a.php
6. Крізь темінь віків: педагогічні ідеї наставників Західної церкви (Северин Боецій, Флавій Кассіодор, Ісидор Севільський): посібник для студентів вищих навчальних закладів / [вступна стаття і коментарі І.В. Цебрій]. Полтава: ПНПУ, 2012. Книга 1. С. 9 – 10, 13 – 21, 22–38. Режим доступу: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7399/1/pedagogika.pdf>
7. Святий Григорій Великий. Діалоги. Життя та подвиги св.Бенедикта. Книга II. Жовква: Місіонер, 2019. 120 с.

II. Монографії, статті, посібники

8. Балух В.О., Возний І.П., Коцур В.П. Історичні портрети античності та середньовіччя. Чернівці: Книги-XXI, 2007. С.198–218 (Анікій Манлій Торкват Северин Боецій; Флавій Кассіодор – видатний діяч культури VI ст.).
9. Жадько К. В. Релігійна та філософські альтернативи в самоорганізації спільнот: Августин і Боецій. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2011. Вип. 46. С. 225–234. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/znpvgzdia_2011_46_21.pdf
10. Кондзьолка В. «Останній римлянин» Северин Боецій. *Боецій С. Розрада від філософії* / Пер. з лат. А. Содомора; Передм. В.Кондзьолки. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 19–42. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Boetsii_Severyn/Rozrada_vid_filosofii.pdf
11. Ліччарделло П. Григорій Великий та агіографія. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани* / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С. 507 – 510.
12. Пхиденко С. Северин Боецій: логічна інтерпретація тринітарної проблеми. *Українське релігієзнавство*. 2006. No 38. С. 20–31. Режим доступу:

- http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/23841/03_Phydenko.pdf?sequence=1
13. Сайбеков М. Г. «Риторика» і «діалектика» в контексті семи вільних мистецтв в творчій спадщині Ісидора Севільського. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент: зб. наук. пр. Серія: Педагогічні науки / МІХМД ім. С. Далі, ПІТО НАПН України. Київ: Вид-во ТОВ «ТОНАР», 2016. Вип. 11. С.95 – 106. Режим доступу: <https://zbirnik.mixmd.edu.ua/index.php/artedu/article/view/99/95>*
  14. Сайбеков М. Г. Уявлення Ісидора Севільського про зміст знань в контексті ранньосередньовічної освіти у Вестготській Іспанії (VI–VII ст. н. е.). *Молодий вчений*. 2017. № 8.1 (48.1). С. 64–67. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/molv_2017_8.1_18-1.pdf
  15. Сайбеков М. Г. Методичні засади «Етимологій» Ісидора Севільського. *Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2017. Випуск 20. С. 225–229. Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/11490/1/Saybekov.pdf>*
  16. Сайбеков М. Гіспальська єпископальна школа, як осередок освіти у вестготській Іспанії. *Педагогічні науки*. 2019. № 74. С. 122 – 127. Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13943/1/SAIBEKOV.pdf>
  17. Сайбеков М.Г., Рябокінь А.О. Вестготська і римо-ірландська вчені традиції в генезі європейської початкової та вищої школи. Полтава: ПНПУ, видавництво «Формат+», 2020. С.62 – 123. Режим доступу: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/Сайбеков-Рябокінь.pdf>
  18. Стопаччі П. Класична і християнська культурна спадщина: Боецій і Кассіодор. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С. 435 – 438.*
  19. Стопаччі П. Енциклопедизм та Ісидор Севільський. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С. 470 – 473.*
  20. Стопаччі П. Беда Преподобний. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С. 515 – 517.*
  21. Цебрій І. В. Земля і всесвіт у теологічній концепції Ісидора Севільського. *Філософські обрії*. 2010. № 23. С. 59 – 70. Режим доступу: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25926/05-Cebriy.pdf?sequence=1>
  22. Цебрій І. Духовно-моральна парадигма в педагогічній творчості ранньохристиянських наставників середньовічної Європи: монографія. Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2011. 373 с.
  23. Цебрій І. В. Модель релігійної освіти у творчій спадщині ранньохристиянських педагогів середньовічної Європи. *Вісник*

- Дніпропетровського університету. Серія: Педагогіка і психологія.* 2011. Т. 19, вип. 17. С. 70–74. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/vdupp_2011_19_17_12-1.pdf
24. Цебрій І. Технологічний компонент і виховна ситуація в духовно-моральній парадигмі освіти Папи Григорія Великого. *Наукові записки кафедри педагогіки.* Харків, 2011. Вип. 25. С. 194–202. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/Nzkr_2011_25_26.pdf
25. Цебрій І. В. Навчально-виховна модель Ісидора Севільського та Гіспальського університет VII століття. *Постметодика.* 2011. № 1. С.27–30. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/Postmetodyka_2011_1_7.pdf
26. Цебрій І. Спільне і відмінне в духовно-моральній парадигмі ранньохристиянських наставників. *Педагогічні науки.* 2011. Вип. 3. С. 84–90. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/pena_2011_3_16.pdf
27. Цебрій І. Роль наставника у виховній парадигмі Ісидора Севільського. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи.* 2011. Вип. 3(2). С. 248–257. Режим доступу:
[file:///C:/Users/User/Downloads/OD_2011_3\(2\)_31.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/OD_2011_3(2)_31.pdf)
28. Цебрій І. Науково-практичний потенціал у педагогічних системах Марціана Капелли, Алкуїна Йоркського та П'єра Абеляра. *Педагогічні науки.* 2012. Вип. 54. С. 111–117. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/pena_2012_54_21.pdf
29. Цебрій І. Уніфікація освіти та музична реформа в педагогічній діяльності папи Григорія I Великого. *Естетика і етика педагогічної дії.* 2013. Вип. 5. С.115–125. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/eepd_2013_5_11-1.pdf
30. Шапкіна Н. М. Розвиток перекладацької справи у контексті освітніх процесів у середньовічній Європі. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання:* Збірник наукових праць. Київ, 2015. Випуск 52. С. 166–173. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/Трков_2015_52_43-1.pdf

Тема 8. Каролінзьке Відродження

План

1. Передумови поживлення культурного життя наприкінці VIII – у першій половині IX ст. Поняття «Каролінзьке Відродження».
2. Зміни у сфері культури та освіти за правління Карла Великого та його спадкоємців.
3. Образ Карла Великого у творах Айнгарда і Ноткера Заїки.
4. Історичні твори періоду правління Людовіка Благочестивого: Анонім «Життя імператора Людовіка», Нітгард «Історія в чотирьох книгах».
5. Освіта в добу Каролінгів (шкільне виховання та освіта; особливості методики викладання; навчальні посібники).

6. Діяльність палацової Академії. Життя і творчість представників Каролінзького Відродження (Алкуїн, Павло Диякон, Годескальк та ін.).
7. Розробка християнського віровчення, літургії, церковно-монастирського устрою. Праці Рабана Мавра, Сервата Лула.
8. Розвиток світської та релігійної літератури в Каролінзьку епоху. Творчість Теодульфа, Ангильберта, Алкуїна, Валягфріда Страбона, Седулія Скотта, релігійні гімни.
9. Мистецтво Каролінзького Відродження.
10. Історичне значення Каролінзького Відродження.

Основні поняття: *Абат. Аннали. Ахен (Аахен). Капелла. Каролінзький мінускул. Каролінзьке Відродження. Літургія. Мініатюра. Скрипторій.*

І. Джерела

1. Айнгард Життя Карла Великого. З латини переклав та примітки склав Йосип Кобів. *Всесвіт*. 2006. №5–6. С.85–103.
2. Алкуїн. Зозуля / Пер. В.Заславський. *Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум* / Упоряд. Б. Щавурський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. С.84.
3. Алкуїн. Прощання ченця з келією / Пер. В.Заславський. *Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум* / Упоряд. Б. Щавурський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. С.85.
4. Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М.О.Рудь. К.: Либідь, 2005. С. 165 – 193, 206 – 209, 234 – 250.
5. Кризь темнь віків: педагогічні ідеї наставників Західної церкви (Григорій Великий, Симеон Метафраст, Алкуїн Йоркський): посібник для студентів вищих навчальних закладів / [вступна стаття і коментарі І.В. Цебрій]. Полтава: ПНПУ, 2012. Книга 2. С.96 – 105. Режим доступу: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7399/1/pedagogika.pdf>
6. Семко Я. С. Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали: хрестоматія. [ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д Ушинського»]. Одеса: Фенікс, 2021. С.146–228. Режим доступу: <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/10626>
7. Скотт Седулій. Виправдання свого життя / пер. О.Смольницька. *Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум* / Упоряд. Б. Щавурський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. С.87.
8. Скотт Седулій. Проти чуми / Пер. О.Смольницька. *Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум* / Упоряд. Б. Щавурський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. С.87, 89.
9. Скотт Седулій. Послання до єпископа Гартгарія / Пер. В.Заславський. *Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум* / Упоряд. Б. Щавурський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. С.89.

10. Страбон Валягфрід. Лілія / Пер. І. Качуровський. *Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум* / Упоряд. Б. Щавурський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. С.86.

II. Монографії, статті, посібники.

11. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів: Вид-во УКУ, 2002. С.49 – 55.
12. Бартолі Е. Отримання й передача класичних текстів. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани* / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С. 443 – 438.
13. Беркут Л. Етюди з джерелознавства Середньої історії. Період утворення й консолідації національних держав на романо-германському Заході. Київ: Українська Академія Наук, 1928. С.3 – 70. Режим доступу:
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/20/Леонід_Беркут._Етюди_з_джерелознавства_середньої_історії._1928.pdf
14. Боднарюк Б. М., Сандуляк І. Г. Формування латинської літератури Італії в період Ранняго Середньовіччя (VI–X ст.). *Сумський історико-архівний журнал*. 2013. № 20. С. 72–89. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/Siaj_2013_20_12-1.pdf
15. Боднарюк Б. М., Сандуляк І. Г. Формування латинської літератури Італії в період Ранняго Середньовіччя (VI–X ст.) (закінчення). *Сумський історико-архівний журнал*. 2013. № 21. С. 30–53. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/Siaj_2013_21_6.pdf
16. Джанандреа М. Каролінгська епоха у Франції, Германії й Італії. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани* / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С.649 – 654.
17. Крижановська О.О., Крижановський О.П. Історія Середніх віків: Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя. Курс лекцій. К., 2004. С.305–309.
18. Крізь темні віки: педагогічні ідеї наставників Західної церкви (Григорій Великий, Симеон Метафраст, Алкуїн Йоркський): посібник для студентів вищих навчальних закладів / [вступна стаття і коментарі І.В.Цебрій]. Полтава: ПНПУ, 2012. Книга 2. С.106–145. Режим доступу:
<http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7399/1/pedagogika.pdf>
19. Курціус Е. Європейська література і латинське середньовіччя. Львів: Літопис, 2007. 752 с.
20. Лінч Дж. Середньовічна церква: Коротка історія / Пер. з англ. К.: Основи, 1994. С.119– 136. Режим доступу:
https://shron1.chtyvo.org.ua/Joseph_H_Lynch/Serednovichna_Tserkva.pdf?
21. Рябокін А.О. Старий заповіт і біблійні королі в творчості Алкуїна Йоркського. *Історична пам'ять*: зб. наук. праць. Полтава, 2017. Вип. 37. С. 50 – 54. Режим доступу:

- <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9928/1/Ryabokin.pdf>
22. Рябокiнь А. О. Реновацiйна педагогiка Алкуїна в контекстi Каролiнгського вiдродження. *Молодий вчений*. 2018. №2 (54). С. 62–65. Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/2.2/12.pdf>
  23. Рябокiнь А.О. Внесок Алкуїна у становлення середньовiчної освiти та виникнення унiверситетської системи. *Концептуальнi шляхи реформування та розвитку педагогiчних наук*. Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 27–32. Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/ped/36may2019/36may2019.pdf>
  24. Рябокiнь А.О. Особливостi освiтнього процесу в школах Каролiнгського вiдродження. *Сучаснi досягнення науки та технiки*. XXX Мiжнародна науково-практична iнтернет-конференцiя, м. Вiнниця, 13 травня 2019 року. Вiнниця, 2019. Ч.8. С. 79 – 84. Режим доступу: https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/05/8-частина_травень.pdf
  25. Рябокiнь А.О. Реновацiйна педагогiка Алкуїна Йорського. *iнновацiйнi прiоритети у розвитку науки i технiки*. Мiжнародна науково-практична iнтернет-конференцiя, м. Вiнниця, 18 лютого 2019 року. Вiнниця, 2019. Ч.5. С. 19–22. Режим доступу: <https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/02/5-ЧАСТИНА-1.pdf>
  26. Рябокiнь А.О. Римо-iрландська вчена традицiя в дiяльностi учнiв i послiдовникiв Алкуїна Йорського: Рабан Мавр. *Молодий вчений*. 2019. № 5 (69). С. 160–163. Режим доступу: <https://molodyvcheny.in.ua/index.php/journal/article/view/2646/2629>
  27. Рябокiнь А.О. Роль Алкуїна та його учнiв у реформуваннi освiти в iмперiї Карла Великого. *Збiрник матерiалiв конференцiї студентiв, магiстрантiв i аспiрантiв факультету iсторiї та географiї*. Полтава: ПНПУ, 2019. С. 125–130. Режим доступу: http://historic.pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/12/2019_студ_конф.pdf
  28. Рябокiнь А.О. Становлення початкової Європейської школи в iмперiї Карла Великого (друга половина VIII столiття). *Проблеми реформування педагогiчної науки та освiти*. Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 29–32. Режим доступу: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/10590/1/Ужгород.pdf>
  29. Сайбеков М.Г., Рябокiнь А.О. Вестготська i римо-iрландська вченi традицiї в генезi європейської початкової та вищої школи. Полтава: ПНПУ, видавництво «Формат+». С.161 – 202. Режим доступу: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/Сайбеков-Рябокiнь.pdf>
  30. Стелла Ф. Алкуїн з Йорка i Каролiнгське вiдродження. *iсторiя європейської цивiлiзацiї. Середньовiччя. Варвари. Християни. Мусульмани* / За ред. Умберто Еко. Харкiв: Фоліо, 2018. С. 447 – 451.
  31. Стелла Ф. Граматика, риторика, дiалектика. *iсторiя європейської цивiлiзацiї. Середньовiччя. Варвари. Християни. Мусульмани* / За ред. Умберто Еко. Харкiв: Фоліо, 2018. С. 452 – 456.

32. Цебрій І. В. Роль Алкуїна Йорського в упровадженні ірландської вченої традиції в духовне життя імперії Карла Великого. *Історична пам'ять*. 2011. № 2. С. 139–146. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Ip_2011_2_17.pdf
33. Швець Л. Організація навчального процесу у монастирських і капітульних школах середньовічної Європи. *Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання*. Збірник наукових праць за матеріалами доповідей і повідомлень Сьомого Всеукраїнського науково-практичного семінару (30 – 31 березня 2011 року). Полтава: Друкарська майстерня, 2011. С.42 – 50. Режим доступу: <http://historic.pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/Актуальні-питання-2011.pdf>

Тема 9. Вивчення історії та культури західноєвропейського Середньовіччя V – середини XI ст. у закладах загальної середньої освіти України

План

1. Питання кризи в Західній Римській імперії та Великого переселення народів.
2. Вивчення історичного розвитку держави франків.
3. Ключові проблеми історії Візантійської імперії IV– середини XI ст.
4. Висвітлення в шкільних підручниках процесу феодалізації західноєвропейського суспільства.
5. Релігія, церковна організація та культурний розвиток народів Західної Європи у раннє Середньовіччя.

Основні поняття: *Шкільні атласи. Історія Середніх віків. Історична термінологія. Історичні цікавинки. Контурні карти. Нова програма. Раннє середньовіччя. Середньовічні джерела. Шкільні підручники.*

Джерела.

1. Васильків І.Д., Островський В.В., Паршин І.Л., Букавин І.Я. Всесвітня історія: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти Тернопіль: Астон, 2020. 176 с. Режим доступу: <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/7-klas-vsесvitnia-istoriia-vasylkiv-2020.pdf>
2. Гісем О.В., Мартинюк О.О. Всесвітня історія: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2020. 144 с. Режим доступу: <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/7-klas-vsесvitnia-istoriia-hisem-2020.pdf>
3. Кулікова Л. Утілення ідей гуманізму та цінностей культури античності в європейських системах освіти в період Середньовіччя. *Історія в рідній школі*. 2015. № 12. С. 10–14. Режим доступу: https://rep.ksma.ks.ua/bitstream/123456789/1539/1/Kulykova_Satisfaction%20of%20ideas%20for%20humanism.PDF

4. Ліхтей І.М. Всесвітня історія: підручник для 7 класу загальноосвітніх середніх закладів. Київ: Грамота, 2015. 256 с. Режим доступу: https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/Vsesvitnja_istorija_7klas_Lihtej_2015.pdf
5. Осмолівська О., Міщенко М. Роль жінки у Візантійському суспільстві (VI–X ст.). *Історія в рідній школі*. 2014. № 4. С. 42–44. Режим доступу: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15367/Osmolovskaya.pdf;jsessionid=555C7E5B3E62BC0BBB2EC34F00944669?sequence=1>
6. Подалиак Н., Лукач І., Ладиченко Н. Всесвітня історія: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2020. 176 с. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/7-klas-vsesvitnia-istoriia-podaliak-2020.pdf>
7. Пометун О. І, Малієнко Ю.Б. Всесвітня історія: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2020. 176 с. Режим доступу: <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/7-klas-vsesvitnia-istoriia-pometun-2020.pdf>
8. Пуховець Д. Візантія від Константина Великого до Юстиніана. *Історія в рідній школі*. 2014. № 7-8. С. 19 – 23; № 9. С.40 – 42.
9. Сорочинська Н. М., Гісем О. О. Всесвітня історія: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2020. 176 с. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/24.pdf>
10. Щупак І.Я., Бурлака О.В., Піскарьова І.О. Всесвітня історія: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : УОВЦ «Оріон», 2020. 176 с. Режим доступу: <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/7-klas-vsesvitnia-istoriia-shchupak-2020.pdf>

Частина II. Класичне (Високе) та Пізнє Середньовіччя

I модуль

Тема 10. Середньовічні міста Західної Європи

План

1. Основні джерела з історії середньовічних міст.
2. Соціально-економічні передумови виникнення середньовічних міст.
3. Відносини міст із сеньйорами.
4. Причини, мета, перебіг і наслідки комунального руху.
5. Ставлення королівської влади до комунального руху.
6. Основні типи міського самоуправління.
7. Соціально-економічний розвиток міст.

Основні поняття: *Бург. Бургомістр. Бюргер. Комуна. Комунальний рух. Комунація ренти. Консул. Магдебурзьке право. Магістрат.*

Майновий ценз. Міський плебс. Міське право. Патриціат. Призове право. Ратуша. Товарне господарство. Хартія. Ценз осілості.

I. Джерела

1. Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Практикум з історії Середніх віків: навчальний посібник. Чернівці: ТОВ “Видавництво «Наші книги»”, 2011. С.103–121.
2. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І. Історія середніх віків. Практикум. Частина 1. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. С. 412 – 439. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf
3. Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М.О.Рудь. К.: Либідь, 2005. С. 453–512. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/06f6203.pdf>
4. Історія середніх віків: тематична хрестоматія / Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського; уклад. Ю. А. Добролюбська. Одеса: [ПНПУ], 2014. С. 10 – 39. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/istoria_serednih_vikiv--tematichna_hrestomatia-1.pdf
5. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В.В. Гордієнко, Г.М. Гордієнко, І.І.Кривошея, О.О.Салага. К.: КНТ, 2021. С.6–26.
6. Кеда М. К. Практикум з історії Середніх віків країн Європи та Америки: навч.-метод. посіб. Чернівці: Видавець Лозовий В.М., 2011. С. 95 – 113. Режим доступу: https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3350/1/Практикум_з_історії_Середніх_віків_країн_Європи_та_Америки.pdf
7. Практикум з історії середніх віків / укладач В.П. Кривонос. Львів: Видавничий центр Львівського державного університету ім.І.Франка, 1999. С. 89 – 104.

II. Монографії, статті, посібники

8. Вітоло Дж. Демографічне зростання і міста. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста* / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С.125 – 128.
9. Заяць Д. Д. Хартії середньовічних міст Західної Європи як історичний попередник статутів територіальних громад. *Теорія та практика державного управління*. 2008. Вип. 4. С. 144–153. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Трду_2008_4_23.pdf
10. Карліна О. Три суспільні стани і проблема міста в середні віки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2011. Вип. 106. С. 29 – 32. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/VKNU_1st_2011_106_11.pdf

11. Крижановська О.О., Крижановський О.П. Історія Середніх віків. Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя. К.: Либідь, 2004. С.210 – 229.
12. Налівайко А. Урбаністичні студії Леоніда Беркута. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського: Серія Історичні науки*. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2021. Т. 32 (71), № 1. С.120 – 127. Режим доступу:
http://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/22.pdf
13. Охріменко О. Часові структури у ментальності англійського бюргерства XI–XIII ст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2013. Вип. 5. С. 48–51. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/VKNU_Ist_2013_5_15.pdf
14. Охріменко О. Міста в суспільно-політичному житті Англії XI–XIII ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. Вип. 42. С.226 – 229. Режим доступу:
https://chtyvo.org.ua/authors/Okhrimenko_Oleksandr/Mista_u_suspilno-politychnomu_zhytti_Anhlii_KhI-KhIII_st/
15. Охріменко О. Повсякденне життя міст Англії XI–XIII ст. Київ: ПенМен, 2019. 192 с.
16. Руднічук А. Внутрішні конфлікти в містах Німеччини XIV–XV ст. та їхні наслідки. *Записки Львівського медієвістичного клубу*, гол. ред. Ю. Овсінський. Львів, 2018. Вип. 3. С.30 – 38. Режим доступу:
<file:///C:/Users/User/Downloads/pdf.pdf>
17. Руднічук А. А. Особливості економічного розвитку прирейнських міст Німеччини в XIV–XV ст. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 138(1). С. 208–213. Режим доступу:
[file:///C:/Users/User/Downloads/gileya_2018_138\(1\)_43.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/gileya_2018_138(1)_43.pdf)
18. Руднічук А. Становище єврейського та слов'янського населення у німецькому місті у XIV–XV ст. *Шевченківська весна – 2018: історія: матеріали XVI Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених*. К., 2018. С.172 – 175.
19. Руднічук А. Господарське життя південнімецького міста у XIV–XV ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2019. Вип. 52. Том 2. С. 202 – 207. Режим доступу:
<file:///C:/Users/User/Downloads/210-Article%20Text-334-1-10-20200121-2.pdf>
20. Руднічук А. А. Особливості соціального складу населення міст Німеччини в XIV–XV ст. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 145(1). С. 133–139. Режим доступу:
[file:///C:/Users/User/Downloads/gileya_2019_145\(1\)_29.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/gileya_2019_145(1)_29.pdf)
21. Шинкарчук А. Середньовічні німецькі торгівельні гільдії. *НАУКА. ОСВІТА. МОЛОДЬ*: матеріали XIII Всеукр. наук. конф. студентів та

молодих науковців (Умань, 22 квітня 2020 р.) / за ред. О. І. Безлюдного. Умань: Візаві, 2020. С.283–286. Режим доступу:
https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2020/1/100.pdf.

Тема 11. Цехове ремесло та його особливості в країнах Західної Європи

План

1. Характеристика джерел.
2. Причини виникнення цехів та цехових союзів.
3. Структура цеху.
4. Майстерня ремісника. Становище учнів і підмайстрів.
5. Регламентация цехового виробництва.
6. Управління цехом.
7. Занепад цехового ладу в XIV–XV ст.
8. Історична роль цехів.

Основні поняття: *«Вічні» підмайстри. «Замикання цехів». Компаньйонажі. Майстер. «Молодші» цехи. Підмайстер. «Старші» цехи. Учень майстра. Цех. Цехові революції. Цеховий примус. Цеховий статут. Шедевр.*

І. Джерела

1. Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Практикум з історії Середніх віків: навчальний посібник. Чернівці: ТОВ “Видавництво «Наші книги»”, 2011. С.122–139.
2. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І. Історія середніх віків. Практикум. Частина 1. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. С. 451–464, 469 – 476. Режим доступу:
https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf
3. Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М.О.Рудь. К.: Либідь, 2005. С. 512–560. Режим доступу:
<file:///C:/Users/User/Downloads/06f6203.pdf>
4. Історія середніх віків: тематична хрестоматія / Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського; уклад. Ю. А. Добролюбська. Одеса: [ПНПУ], 2014. С. 40 – 57. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/istoria_serednih_vikiv--tematichna_hrestomatia-1.pdf
5. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч.посібник / В.В. Гордієнко, Г.М. Гордієнко, І.І.Кривошея, О.О.Салата. К.: КНТ, 2021. С.35–44, 47–54.
6. Кеда М. К. Практикум з історії Середніх віків країн Європи та Америки: навч.-метод. посіб. Чернівці: Видавець Лозовий В.М., 2011. С. 114–133. Режим доступу:
https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3350/1/Практикум_з_історії_Середніх_віків_країн_Європи_та_Америци.pdf

7. Практикум з історії середніх віків / укладач В.П. Кривонос. Львів: Видавничий центр Львівського державного університету ім. І. Франка, 1999. С. 77 – 88.

II. Монографії, статті, посібники

8. Ковальова С.Г. Ремісничий цех за середньовічним міським правом. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2018. № 2 (36). С.112 – 118. Режим доступу: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/357/338>
9. Ковальова С. Г. Ремісничий цех європейського середньовічного міста XII–XV ст.: виробничо-соціальна стратифікація та відносини між стратами. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 35–40. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/51-Article%20Text-97-1-10-20191123-1.pdf>
10. Ковальова С.Г. Формування страти цехових майстрів у середньовічних європейських містах XII – XV ст. (на матеріалах цехових статутів). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 40. С. 8 – 11. Режим доступу: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc40/4.pdf>
11. Ковальова С. Г. Цехова організація за міським правом XII – XV ст. крізь призму середньовічної правосвідомості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 2. 2019. С.12 – 15. Режим доступу: http://apnl.dnu.in.ua/2_2019/5.pdf
12. Крижановська О.О., Крижановський О.П. Історія Середніх віків. Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя. К.: Либідь, 2004. С.229 – 236.
13. Охріменко О. С. Матеріали та техніка в міському повсякденні Англії XI–XIII ст. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія і філософія науки і техніки*. 2015. Т. 23. Вип. 23. С. 140–146. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/vduifnt_2015_23_23_19.pdf
14. Цесарський Ф. Розвиток юридичної доктрини Середньовіччя стосовно угод із найму праці ремісників (на прикладі Франції). *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 216–221. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Pgip_2016_12_41.pdf

Тема 12. Перший Хрестовий похід

План

1. Характеристика джерел.
2. Передумови й характер хрестових походів.
3. Початок хрестоносного руху.
4. Хрестовий похід феодалів.
5. Держави хрестоносців на Сході.

Основні поняття: *Ассизи. Духовно-рицарські ордени. Іоаніти (госпітальєри). Паломники. Пілігрими. Сарацини. Тевтонці. Храмовники (тамплієри).*

I. Джерела

1. Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Практикум з історії Середніх віків: навчальний посібник. Чернівці: “Наші книги”, 2011. С.140–155.
2. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І. Історія середніх віків. Практикум. Частина 1. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. С. 493 – 508. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf
3. Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М.О.Рудь. К., 2005. С.401 – 437. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/06f6203.pdf>
4. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В.В. Гордієнко, Г.М. Гордієнко, І.І.Кривошея, О.О.Салата. К.: КНТ, 2021. С.81 – 94.
5. Семко Я. С. Лицарство та хрестові походи середньовіччя: документи та матеріали: навчальний посібник. Одеса: Ун-т Ушинського, 2022. 229 с. Режим доступу: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/13835/1/Semko%20Yana%20Serhiivna%202022.pdf>

II. Монографії, статті, посібники

6. Висоцька Г.В. Духовно-лицарські ордени в середньовічній Європі. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу “Києво-Могилянська академія”]. Серія: Історія.* 2016. Т. 274, Вип. 262. С. 49 – 53. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2016_274_262_10.
7. Войтович Л., Овсінський Ю. Історія війн і військового мистецтва. Від зачатків військової організації до професійних найманих армій (бл. 3060 р. до Христа – початок XVI ст.): в 3-х томах. Т. 1 Харків: Фоліо, 2017. С. 395 – 409.
8. Головка О.Б. Давня Русь і хрестові походи. *Східний світ.* 2000. Вип.2. С.20 – 27. Режим доступу: <https://shron1.chtyvo.org.ua/Holovko Oleksandr/Davnia Rus ta khrestov i pokhody.pdf?>
9. Джафаров, М. Значущість таємних товариств у період хрестових походів. *Сторінки історії: збірник наукових праць.* 2018. Вип. 47. С. 30–43. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/47_2_Jafarov.pdf
10. Забзалок Д. Є. Хрестоносний рух Середньовіччя: політико-правовий вимір: монографія. Львів: СПОЛІОМ, 2020. 428 с.
11. Кардіні Ф. Хрестові походи і Єрусалимське королівство. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста!* За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С.40 – 43.
12. Крижановська О.О., Крижановський О.П. Історія Середніх віків. Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя. К.: Либідь, 2004. С.283– 292.

13. Логинова Р. Хрестові походи та духовно-лицарські ордени. *Людина і світ*. 1996. №8. С.39–43 (Режим доступу: https://risu.ua/hrestovi-pohodi-ta-duhovno-ricarski-ordeni_n40079); № 9. С. 34–39 (Режим доступу: https://risu.ua/hrestovi-pohodi-ta-duhovno-ricarski-ordeni_n40071)
14. Мельник Л.М. Хрестові походи в середньовічній трансформації римо-імперської традиції. *Гілея: науковий вісник*. Київ, 2013. Випуск 72 (№ 5). С.368 – 372. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Hrestovi_pohodi_v.pdf
15. Фрале Б. Виникнення лицарських орденів. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста* / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С.48–51.
16. Чорний М. Хрестові походи. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С.218–228. Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Medium_Aevum_Seredni_viky.pdf?

Тема 13. Четвертий хрестовий похід та утворення Латинської імперії

План

1. Характеристика джерел.
2. Суперечності між західноєвропейськими країнами та Візантією.
3. Початок Четвертого хрестового походу.
4. Хрестоносці й Венеційська республіка.
5. Роль Візантії у зміні напрямку походу.
6. Завоювання хрестоносцями Константинополя.
7. Розпад Візантійської й утворення Латинської імперії.

Основні поняття: *Ассизи. Галери. Династія Ангелів. Дож. Латиняни. Латинська Романія. Республіка св.Марка. Ромеї. Хрестоносці.*

I. Джерела

1. Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Практикум з історії Середніх віків: навчальний посібник. Чернівці: “Наші книги”, 2011. С.155–160.
2. Гордієнко В.В., Гордієнко Г.М., Кривошея І.І. Історія середніх віків. Практикум. Частина 1. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. С. 493 – 496, 508 – 516. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf
3. Господаренко О. В., Кузовков В. В. Історія Візантії. Хрестоматія: навчально-методичний посібник. Миколаїв: Іліон, 2014. С. 257 – 263.
4. Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М.О.Рудь. К., 2005. С.437–452. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/06f6203.pdf>
5. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В.В. Гордієнко, Г.М. Гордієнко, І.І.Кривошея, О.О.Салата. К.: КНТ, 2021. С.94 – 102.

6. Семко Я. С. Лицарство та хрестові походи середньовіччя: документи та матеріали: навчальний посібник. Одеса: Ун-т Ушинського, 2022. 229 с. Режим доступу:
<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/13835/1/Semko%20Yana%20Serhiivna%202022.pdf>

II. Монографії, статті, посібники

7. Вах І. Робер де Кларі та його «Завоювання Константинополя»: Візантія очима латинян під час IV Хрестового походу. *Феномен Європи: від традиційного до сучасного*: збірник матеріалів студентсько-аспірантської наукової конференції (Львівський університет імені Івана Франка, 10–11 листопада 2017 р.). Львів, 2017. С.28 – 30. Режим доступу:
<https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/Феномен-Європи-від-традиційного-до-сучасного.pdf>
8. Войтович Л., Овсінський Ю. Історія війн і військового мистецтва. Від зачатків військової організації до професійних найманих армій (бл. 3060 р. до Христа – початок XVI ст.): в 3-х томах. Т. 1 Харків: Фоліо, 2017. С. 413 – 415.
9. Забзалюк Д. Є. Хрестоносний рух Середньовіччя: політико-правовий вимір: монографія. Львів: СПОЛІОМ, 2020. 428 с. Режим доступу:
<https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3874>
10. Карабецький Г. І. Роль флоту в Четвертому Хрестовому поході. *Матеріали 73-ї звітної студентської наукової конференції ОНУ імені І. І. Мечникова*, 25-27 квітня 2017 р. Секція: Історичні науки. Одеса: Одеський нац. ун-т, 2017. С.221 – 228. Режим доступу:
<http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/10882/1/221-228.pdf>
11. Кардіні Ф. Хрестові походи та Східна Латинська імперія. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя*. Замки. Торговці. Поети / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С.21 – 23.
12. Мельник М. Розпад імперії. *Історія Візантії. Вступ до візантиністики* / За ред. С.Б.Сорочана і Л. В. Войтовича. Львів: Видавництво «Апріорі», 2011.С.390 – 407. Режим доступу:
https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Istoriia_Vizantii_Vstup_do_vizantynistyky.pdf?
13. Мудеревич В. Завоювання хрестоносцями Константинополя 1204 р. в реценсії давньоруського літописання. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. Том 1 (31). Чернівці, 2011. С.154 – 164. Режим доступу:
file:///C:/Users/User/Downloads/Pssiae_2011_1_15.pdf
14. Острогорський Г. Історія Візантії / Пер. з нім. Анатолія Онишка. Львів: Літопис, 2002. С. 365–402. Режим доступу:
https://byzantina.files.wordpress.com/2017/03/istoriia_vizantii.pdf
15. Олійников В. Роль Четвертого хрестового походу (1202–1204) у розколі християнської церкви. *Наукові записки Національного*

університету “Острозька академія”. Серія: Культурологія. 2014. Вип. 15(2). С.351–354. Режим доступу:

[http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoak1_2014_15\(2\)_52](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoak1_2014_15(2)_52).

16. Харабарук Б. Енріко Дандоло та його вплив на історичні процеси на Балканському півострові. *Феномен Європи: від традиційного до сучасного*: збірник матеріалів студентсько-аспірантської наукової конференції (Львівський університет імені Івана Франка, 10–11 листопада 2017 р.). Львів, 2017. С.139 – 143. Режим доступу: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/Феномен-Європи-від-традиційного-до-сучасного.pdf>

Тема 14. «Велика хартія вольностей» і утворення англійського парламенту

План

1. Характеристика джерел.
2. Правління Іоанна Безземельного й формування опозиції баронів.
3. Підписання «Великої хартії вольностей» та її основні положення.
4. Політична криза в Англії в середині XIII ст.
5. Громадянська війна та скликання парламенту.
6. Соціальна структура англійського парламенту.

Основні поняття: *Барони. Вестмінстерські провізії. Інтердикт. Лорд-протектор. Оксфордські провізії. Суд перів. Шериф. Щитові гроші.*

I. Джерела

1. Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Практикум з історії Середніх віків: навчальний посібник. Чернівці: “Наші книги”, 2011. С.191–205.
2. Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М.О.Рудь. К.: Либідь, 2005. С.561–600. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/06f6203.pdf>
3. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В.В. Гордієнко, Г.М. Гордієнко, І.І.Кривошея, О.О.Салата. К.: КНТ, 2021. С.402 – 442.
4. Кеда М. К. Практикум з історії Середніх віків країн Європи та Америки: навч.-метод. посіб. Чернівці: Видавець Лозовий В.М., 2011. С. 134 – 149. Режим доступу: [https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3350/1/Практикум з історії Середніх віків країн Європи та Америки.pdf](https://epub.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3350/1/Практикум_з_історії_Середніх_віків_країн_Європи_та_Америци.pdf)
5. Практикум з історії середніх віків / укладач В.П. Кривонос. Львів, 1999. С. 129–141.

II. Монографії, статті, посібники

6. Адамович Н. Д.М.Петрушевський і дослідження англійського парламентаризму. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 73. С. 83–85. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileva_2013_73_37.

7. Галушко К. Країнознавство: Історія, географія, культура Англії у стародавню та середньовічну добу. Навчальний посібник. Режим доступу:
http://chtyvo.org.ua/authors/Halushko_Kyrylo/Krainoznavstvo_Istoriia_Brytanii_u_starodavniu_ta_serednovichnu_dobu/
8. Галушко К. Ю. Історія, географія, культура Англії у стародавню та середньовічну добу: навч. посібник. К.: Вид. центр КДЛУ, 2001. 56 с.
9. Дженкінс С. Стисла історія Англії / Пер.з англ. К.: Вид. група КМ-БУКС, 2023. С.51 – 62.
10. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) / За ред. проф.Б.Й.Тищика. Львів: Світ, 2006. С.259 – 283.
11. Качур В.О. Велика хартія вольностей 1215 р. та її вплив на формування фундаментальних цінностей європейської правової культури. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 30 – 33. Режим доступу:
https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u213/velika_hartiya_2015.pdf
12. Кириченко В. Є. Ідеї, що правлять світом – Велика хартія вольностей. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3 (13). С. 5 – 12. Режим доступу:
https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10038/Ide_i_shcho%20pravliat_Kyrychenko_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y
13. Лагойда О. Соціальні зрушення в Англії XIII ст.: від Великої Хартії Вольностей до утворення парламенту (1215–1265). *Записки Львівського медієвістичного клубу* / гол. ред. Ю. Овсінський. Львів 2018. Вип. 3. С.14 – 23. Режим доступу:
https://shron1.chtyvo.org.ua/Lahoida_Ostap/Sotsialni_zrushennia_v_Anhlii_KhIII_st_vid_Velykoi_Khartii_Volnostei_do_utvorennia_parlamentu_121512.pdf?PHPSESSID=m6jqfmcbskqrp3blblctidao
14. Макачук В. С. Велика хартія вільностей (1215 р.): ідеї, придатні для сучасності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 258–261. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/vnulpurn_2015_825_44-2.pdf
15. Макачук В. С. Велика хартія вольностей (1215 р.) – відоме і малопомітне. *Права людини та основоположні свободи: історія та перспективи розвитку (до 800-річчя Великої хартії вольностей)*: матеріали XXXIII Міжнародної історико-правової конференції 17-20 вересня 2015 р., с. Коблево. Київ-Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2015. С.29 – 35.
16. Ржевська В.С. Правове значення конфлікту між королем Англії Джоном Безземельним і католицькою церквою. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С.278 – 284. Режим доступу:
http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/4_2018/part_1/51.pdf
17. Тищик Б. Велика Британія: історія державності і права (V – початок XXI ст.): навчальний посібник. Львів: Світ, 2017. С.41 – 61.

II модуль

Тема 15. Суспільно-політичні катаклізми та ідейно-богословська боротьба у Візантії XIV ст.

План

1. Характеристика джерел.
2. Міжусобна боротьба між Андроником II Палеологом та його онуком.
3. Громадянська війна 1341–1354 років:
  - а) успіхи ісихастів;
  - б) повстання зилотів;
  - в) урядування Іоанна Кантакузина.
4. Богословська полеміка між прихильниками та противниками укладення унії з папством.
5. Перетворення Візантії у васала Туреччини.

Основні поняття: *Деїфікація. Динати. Зилоти. Ісихасм. Латинська єресь. Паламізм. Турки-османи. Унія.*

I. Джерела

1. Господаренко О. В., Кузовков В. В. Історія Візантії. Хрестоматія: навчально-методичний посібник. Миколаїв: Іліон, 2014. С. 316–323, 345 – 348.
2. Житіє святого Отця нашого Григорія Палами, архієпископа Солунського. *Туптало Дмитро. Житія святих (Четьї Мінеї)*. Том III: Листопад/ Пер. із ц.-сл. В.Шевчук. Львів: Свічадо, 2007. С.276 – 281. Режим доступу:
https://www.truechristianity.info/ua/books/saints_ua_03/saints_ua_03_01_4a.php
3. З богословських наставлянь Григорія Палами (перша половина XIV ст.). *Історія Візантії. Вступ до візантиністики /* За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів: Апріорі, 2011. С. 515. Режим доступу:
https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Istoriia_Vizantii_Vstup_d_o_vizantynistyky.pdf?
4. «Історія» Іоанна Кантакузина (1295–1383) про повстання в Адріанополі (1341 р.). *Історія Візантії. Вступ до візантиністики /* За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів: Апріорі, 2011. С.514–515. Режим доступу:
https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Istoriia_Vizantii_Vstup_d_o_vizantynistyky.pdf?
5. «Історія» Іоанна Кантакузина (1295–1383) про заворушення в Імперії після повстання у Фессалоніці. *Історія Візантії. Вступ до візантиністики /* За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів: Апріорі, 2011. С. 523–524. Режим доступу:
https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Istoriia_Vizantii_Vstup_d_o_vizantynistyky.pdf?

6. «Програма зилотів» з обвинувачувальної промови відомого богослова-містика Миколи Квасили (бл.1320–1397/1398), друга і радника імператора Іоанна Кантакузіна. *Історія Візантії. Вступ до візантиністики* / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів: Апріорі, 2011. С.515. Режим доступу:
https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Istoriia_Vizantii_Vstup_do_vizantynistyky.pdf?

II. Монографії, статті, посібники

7. Балух В.О. Візантиністика: Курс лекцій. Чернівці: Книги-XXI, 2006. С. 409–432.
8. Браччіні Т. Візантійська імперія та династія Палеологів. Занепад і громадянські війни. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети* / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С.131–133.
9. Вергелес К. М. Антропологія Григорія Палами: інтерпретації минулого і сучасності. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 107. С. 168–172. Режим доступу:
https://byzantina.files.wordpress.com/2016/10/gileya_2016_107_43.pdf
10. Веліховський А. OFM. Богупосвячені. Короткий нарис історії монашества від початків до сьогодні. Жовква: Місіонер, 2022. С.131 – 137.
11. Острогорський Г. Історія Візантії / Пер. з нім. А.Онишка. Львів: Літопис, 2002. С.435–501. Режим доступу:
https://byzantina.files.wordpress.com/2017/03/istoriia_vizantii.pdf
12. Сорочан С., Домановський А. “Повернення батьківщини”. *Історія Візантії. Вступ до візантиністики* / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів: Апріорі, 2011. С.471–485. Режим доступу:
https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Istoriia_Vizantii_Vstup_do_vizantynistyky.pdf?
13. Сорочан С., Домановський А. Спроба реваншу. *Історія Візантії. Вступ до візантиністики* / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів: Апріорі, 2011. С.506–516. Режим доступу:
https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Istoriia_Vizantii_Vstup_do_vizantynistyky.pdf?
14. Сорочан С., Домановський А. “Піррова” перемога знаті. *Історія Візантії. Вступ до візантиністики* / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів: Апріорі, 2011. С.517–524. Режим доступу:
https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Istoriia_Vizantii_Vstup_do_vizantynistyky.pdf?
15. Сорочан С., Домановський А. Між Сходом і Заходом. *Історія Візантії. Вступ до візантиністики* / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів: Апріорі, 2011. С.525–532. Режим доступу:
https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Istoriia_Vizantii_Vstup_do_vizantynistyky.pdf?

Тема 16. Селянські повстання у Франції та Англії в XIV ст.

План

1. Характеристика джерел з історії Жакерії.
2. Становище Франції в середині XIV ст. Загострення соціальної напруги на селі.
3. Жакерія: причини, хід, вимоги, взаємини з містянами.
4. Характеристика джерел з історії повстання під проводом Уота Тайлера.
5. Становище Англійського королівства у другій половині XIV ст.
6. Повстання Уота Тайлера:
  - а) передумови й причини;
  - б) програмні вимоги учасників повстання та його наслідки.
7. Порівняльна характеристика селянських повстань у Франції та Англії XIV ст.
8. Значення селянських повстань.

Основні поняття: Віллани. Комутація ренти. Лолларди. Майл-Ендська програма. Менморт. Рельсф. Серви. Серваж. Смітфілдська програма. Талья. Ценз. Чорна смерть.

I. Джерела

1. Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Практикум з історії Середніх віків: навчальний посібник. Чернівці: «Наші книги», 2011. С.206–254.
2. Практикум з історії середніх віків / укладач В.П.Кривонос. Львів, 1999. С. 142–155, 172–180.
3. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч.посібник / В.В. Гордієнко, Г.М. Гордієнко, І.І.Кривошея, О.О.Салата. К.: КНТ, 2021. С.386–401.

II. Монографії, статті, посібники

4. Вітоло Дж. Селянські повстання. *Історія європейської цивілізації. Замки. Торговці. Поети* / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С.60–62.
5. Галушко К. Ю. Історія, географія, культура Англії у стародавню та середньовічну добу: навч. посібник. К.: Вид. центр КДЛУ, 2001. 56 с.
6. Галушко К. Країнознавство: Історія, географія, культура Англії у стародавню та середньовічну добу. Навчальний посібник. Режим доступу:
http://chtyvo.org.ua/authors/Halushko_Kyrylo/Krainoznavstvo_Istoriia_Brytanii_u_starodavniu_ta_serednovichnu_dobu/
7. Лукашенко А. Релігійні вчення та народний протест як спроба повернення до витоків християнства: вальденси, катари, лолларди. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / За заг. ред.

проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 3. С.3 – 6. Режим доступу:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Lukashenko_Alisa/Relihiini_vchennia_ta_na_rodnyi_protest_iak_sproba_povernennia_do_vytokiv_khrystyanstva_valdensy_kat.pdf?

8. Овсінський Ю., Чорний М. Англія у XII – XV ст. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 258–275. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Voitovykh_Leontii/Medium_Aevum_Seredni_viky/
9. Погребенник А. Народнo-релігійні виступи у Франції XIV ст: Жакерія і Паризьке повстання 1358 року. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*: зб. наук. пр. Чернівці, 2012. Т.1 (33). С.258–272. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pssiae_2012_1_24.
10. Шокарь О. Жакерія у Франції як один із проявів антифеодальної боротьби. *НАУКА. ОСВІТА. МОЛОДЬ: матеріали XIII Всеукр. наук. конф. студентів та молодих науковців (Умань, 22 квітня 2020 р.)* / за ред. О. І. Безлюдного. Умань: Візаві, 2020. С.290–293. Режим доступу: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2020/1/102.pdf

Тема 17. Розвиток університетської освіти у Західній Європі в добу Високого та Пізнього Середньовіччя

План

1. Виникнення університетів.
2. Дві основні моделі університетської освіти – паризька й болонська.
3. Права та привілеї університетів.
4. Взаємини університетів зі світською владою та церквою.
5. Організація навчального процесу. Специфіка факультетів.
6. Життя та побут студентів і викладачів.

Основні поняття: Декан. Ваганти. Екстраординарні лекції. Земляцтва (нації) студентів. Інцепція. Курсор. Ліценціат. Ординарні лекції. Проктор. Ректор. Репресалії. Сорбонна. Факультети.

I. Джерела

1. Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М.О.Рудь. К.: Либідь, 2005. С. 601–648. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/06f6203.pdf>
2. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В.В. Гордієнко, Г.М. Гордієнко, І.І.Кривошея, О.О.Салата. К.: КНТ, 2021. С.140–177.

II. Монографії, статті, посібники

3. Антонова О.Є. Слово про людину і науку середньовіччя. *Студентський історико-педагогічний альманах*. Випуск 2. Історія

- університетської освіти виникнення, становлення, розвиток: збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О.Є. Антонової, В.В. Павленко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. С. 7–17. Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/12513/1/5.pdf>
4. Бойчук Б. Історія виникнення та становлення медичного університету в місті Салерно (Італія). *Студентський історико-педагогічний альманах*. Випуск 2. Історія університетської освіти виникнення, становлення, розвиток: збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О.Є. Антонової, В.В. Павленко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. С. 52-55. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/42970161.pdf>
  5. Весельська Ю. Історія виникнення Оксфордського університету. *Студентський історико-педагогічний альманах*. Випуск 2. Історія університетської освіти виникнення, становлення, розвиток: збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О.Є. Антонової, В.В. Павленко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. С. 55-57. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/42970161.pdf>
  6. Галілейська О. В. Виникнення англійських університетів: передумови та причини. *Наукові записки НаУКМА*. 2002. Том 20, Спеціальний випуск: у двох частинах. Частина 1. С.208-212. Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9133/Galilejska_Vynykennya_anglijskix_universitytetiv.pdf?sequence=1&isAllowed=y
  7. Дмитров Д. Становлення Оксфордського університету в середні віки (XII–XV ст.). *Студентський історико-педагогічний альманах*. Випуск 2. Історія університетської освіти виникнення, становлення, розвиток: збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О.Є. Антонової, В.В. Павленко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. С. 57-63. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/42970161.pdf>
  8. Жморщук М. Становлення університетської освіти в Європі. *Студентський історико-педагогічний альманах*. Випуск 2. Історія університетської освіти виникнення, становлення, розвиток: збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О.Є. Антонової, В.В. Павленко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. С. 33-37. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/42970161.pdf>
  9. Ковальова С.Г. Організаційне та правове становище студентів у середньовічних університетах Центрально-Східної Європи XIV–XVI ст. *Юридичні Могилянські читання-2015: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 21 квітня 2015 р., м. Миколаїв*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2015. С. 103 – 106.
  10. Ковальова С.Г. Правовий статус ректора та студентів за середньовічним університетським правом. *Права людини та основоположні свободи: історія та перспективи розвитку (до 800-річчя Великої Хартії Вольностей): матеріали XXXIII Міжнародної історико-правової конференції, 17-20 вересня 2015 р., с. Коблеве*. Київ-Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2015. С. 204 – 210.

11. Козаченко Ю. Вища медична школа в Салерно. *Студентський історико-педагогічний альманах*. Випуск 2. Історія університетської освіти виникнення, становлення, розвиток: збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О.С. Антонової, В.В. Павленко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. С. 49-52. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/42970161.pdf>
12. Маргіросян Л. А. Сучасний підхід до проблеми виникнення університету як соціокультурного феномену. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2018. С. 167-176. Режим доступу: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16000/3/19-jpbglgfv.pdf>
13. Мирончук Н.М. Організація та зміст навчання студентів у середньовічних університетах. *Студентський історико-педагогічний альманах*. Випуск 2. Історія університетської освіти: виникнення, становлення, розвиток: збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О.Є. Антонової, В.В. Павленко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2013. С.28-33. Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/12399/1/8.pdf>
14. Поддубей О. Історичні етапи розвитку університетської освіти в Італії. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2010. № 2 (13). С.111 – 113. Режим доступу: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/ped_2010_2/111-113.pdf
15. Радул О. С. Керування університетським життям у часи середньовіччя. *Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 72(1). С. 143-148. Режим доступу: [file:///C:/Users/User/Downloads/znppn_2016_72\(1\)_30.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/znppn_2016_72(1)_30.pdf)
16. Сидоренко Н.М., Латиш Ю.В. Вступ до університетських студій: навч. посіб. Київ : Київський університет, 2020. С.19 – 29. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sydorenko_Nataliia/Vstup_do_universytetsk_ykh_studii_Navchalnyi_posibnyk.pdf?
17. Сидорчук Н. Г. Соціально-історичні моделі університетської освіти. *Студентський історико-педагогічний альманах*. Випуск 2. Історія університетської освіти виникнення, становлення, розвиток: збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О.С. Антонової, В.В. Павленко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. С. 18-24. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/42970161.pdf>
18. Стелла Фр. Риторика в університетах. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста* / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С.348 – 351.
19. Ткачук С. Організаційні засади діяльності Болонського університету. *Студентський історико-педагогічний альманах*. Випуск 2. Історія університетської освіти виникнення, становлення, розвиток: збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О.Є. Антонової, В.В. Павленко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. С. 38-41. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/42970161.pdf>
20. Ушаповська О., Хімич Л., Придибайло Т. Особливості змісту освіти Болонського університету. *Студентський історико-педагогічний*

альманах. Випуск 2. Історія університетської освіти виникнення, становлення, розвиток: збірн. наук. праць молодих дослідн./за ред. О.Є. Антонової, В.В. Павленко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. С. 42 – 43. Режим доступу:

<https://core.ac.uk/download/42970161.pdf>

21. Цебрій І.В. Ідейно-художні напрями в культурному житті країн Західної Європи в добу Середньовіччя: посібник для студентів історичних факультетів та вчителів історії. Полтава: ПДПУ 2014. С.41 – 64. Режим доступу:

<http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6690/1/Dookhovne.pdf>

22. Цебрій І., Назаренко Н. Духовне життя країн Західної Європи в епоху Середньовіччя та раннього Просвітництва: монографія. Старобільськ-Полтава: Вид-во «Формат+», 2021. С. 42 – 61. Режим доступу:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Tsebrii_Iryna/Dukhovne_zhyttia_krain_Zakhidnoi_Yevropy_v_epokhu_Serednovichchia_ta_rannoho_Prosvitnytstva.pdf?

23. Чорна Н. А., Осмолівська О. Ю. Відносини Болонського університету з католицькою церквою у XI–XIV століттях. *Гілея: науковий вісник*. К., 2019. Вип. 144 (5). Ч. 1. Історичні науки. С. 150–154. Режим доступу:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Chorna_Natalija/Vidnosyny_Bolonskoho_universytetu_z_katolytskoiu_tserkvoiu_u_XI_XIV_stolittiakh.pdf?

Тема 18. Архітектура та образотворче мистецтво раннього Відродження (Кватроченто) в Італії

План

1. Загальна характеристика періоду Кватроченто в історії італійського Відродження.
2. Характерні риси архітектури Кватроченто.
3. Творчість представників провідних шкіл у сфері архітектури:
  - а) тосканської;
  - б) ломбардської;
  - в) венеційської.
4. Характерні риси скульптури Кватроченто.
5. Творчість провідних скульпторів Кватроченто:
  - а) Лоренцо Гіберті;
  - б) Нані ді Банко;
  - в) Донато Донателло.
6. Характерні риси художньої культури Кватроченто.
7. Творчість представників провідних шкіл у сфері живопису:
  - а) флорентійської;
  - б) умбрійської;
  - в) північноїіталійської;
  - г) венеційської.

Основні поняття: *Вольг'аре. Гуманізм. Майоліка. Меценати. Нова інтелігенція. Палаццо. Поліцентризм. Ренесанс. Світський портрет.*

I. Джерела

1. Вазарі Дж. Життєписи найславніших живописців, скульпторів та архітекторів. К.: Мистецтво, 1970. С.5–19, 83–218. Режим доступу http://shron1.chtyvo.org.ua/Vazari_Dzhordzho/Zhyttiepysy_naislavetnish_ykh_zhyvopystsiv_skulptoriv_ta_arkhitektoriv.pdf
2. Мак'явеллі Нікколо. Історія Флоренції. Державець / Пер. з італ. Євген Тарнавський. К.2021. С. 182 – 183, 303 – 304. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Machiavelli_Niccolo/Florentiiski_khroniky_Derzhavets.pdf?
3. Твори Нані ді Банко // Режим доступу: <https://www.wga.hu/frames-e.html?/html/n/nanni/banco/index.html>
4. Флоренція, що квітне у віках. Пам'ятки архітектури і твори мистецтва: [фотоальбом]/[упоряд.: В.Волошин, О.Петрук, Я.Петрук, Н.Семеген]. Л.; Флоренція: Дизайн-Студія “Папуга”, 2013. 300 с. Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=zd9eCgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>

II. Монографії, статті, посібники

5. Баткін Л. Про італійське Відродження. *Vsesvit*. 1975. № 7. С.182–199. Режим доступу: https://shron2.chtyvo.org.ua/Vsesvit/1975_N07_559.pdf?
6. Год Б. Місце і роль епохи Відродження в історії Європи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2011. Вип. 106. С. 10 – 13. Режим доступу: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/istoriya_106_2011.pdf
7. Годж С'юзі. Коротка історія мистецтва / Пер. з англ. Львів: Вид-во Старого Лева, 2022.
8. Іржавська А. П., Кіреєва В. О. Відродження в історії європейської цивілізації: передумови, ідеї, адепти. *Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки*. 2022. № 2. С.141 – 148.
9. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії / За ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2020. С.526 – 667.
10. Історія мистецтва. Від найдавніших часів до сьогодення / за ред. С.Фартінга; пер.з англ. Харків: Vivat, 2019. 576 с.
11. Козак Н. Середньовічна культура XII – XV ст. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С.424–431. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Voityvych_Leontii/Medium_Aevum_Seredni_viky/

12. Лях О. Меценатська діяльність родини Медічі у Флоренції. *Київські історичні студії*. 2016. № 2. С.153 – 160. Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Khs_2016_2_23.pdf
13. Михайлова Р.Д., Ковальчук В. «Райські двері» Лоренцо Гіберті. *Наукові розробки молоді на сучасному етапі: тези доповідей XVIII Всеукраїнської конференції молодих учених та студентів (17-18 квітня 2019 р.)*. К.: КНУТД, 2019. Т. 1. С.466-467. Інтернет ресурс: http://biblio.knutd.edu.ua/conference/2019/NRMSE2019_V1.pdf
14. Пасічний А. Образотворче мистецтво. Словник-довідник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003, 216 с.
15. Сабадаш Ю. С. Гуманізм як феномен італійської культури: монографія. К.: ДАКККіМ, 2008. С.16 – 26. Режим доступу: http://repository.mdu.in.ua/jspui/bitstream/123456789/247/1/sabadash_gu_manizm.pdf
16. Холлінгсворт М. Велика ілюстрована енциклопедія історії мистецтв. Київ: Махаон-Україна, 2007. 512 с.
17. Чешир Лі. Ключові моменти в мистецтві. Київ: Book Chef, 2021. С.9 – 19.
18. Шевнюк О.Л. Історія мистецтв: навч. посіб. К.: Освіта України, 2015. С.188 – 201. Режим доступу: <file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%86%D0%9E%D0%9C.pdf>

Тема 19. Вивчення історії та культури західноєвропейського Середньовіччя другої половини XI – XV ст. у закладах загальної середньої освіти України

План

1. Характерні риси середньовічного суспільства.
2. Вивчення питання історичного розвитку країн Західної Європи.
3. Ключові проблеми історії Візантійської імперії.
4. Релігійне та церковне життя західноєвропейського суспільства.
5. Поступ матеріальної й духовної культури.

Основні поняття: *Атласи. Історія Середніх віків. Історична термінологія. Історичні цікавинки. Класичне (Високе) Середньовіччя. Контурні карти. Нова програма. Пізнє Середньовіччя. Середньовічні джерела.. Шкільні підручники.*

І.Джерела.

1. Васильків І. Д., Островський В. В., Паршин І. Л., Букавін І. Я. Всесвітня історія: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти Тернопіль: Астон, 2020. 176 с. Режим доступу: <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/7-klas-vsесvitnia-istoriia-vasylkiv-2020.pdf>
2. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2020. 144

- с. Режим доступу: <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/7-klas-vsesvitnia-istoriia-hisem-2020.pdf>
3. Джуль Л. Анна Ярославна – королева Франції, найвпливовіша жінка Європи XI ст. *Історія в рідній школі*. 2017. № 3. С. 32–42.
  4. Жидкова Н. Урок на тему «Середньовічне Європейське суспільство»: Всесвітня історія, 7 клас. *Історія в рідній школі*. 2014. № 11. С. 12–13.
  5. Кулікова Л. Утілення ідей гуманізму та цінностей культури античності в європейських системах освіти в період Середньовіччя. *Історія в рідній школі*. 2015. № 12. С. 10–14. Режим доступу:
https://rep.ksma.ks.ua/bitstream/123456789/1539/1/Kulykova_Satisfactio%20of%20ideas%20for%20humanism.PDF
  6. Ліхтей І.М. Всесвітня історія: підручник для 7 класу загальноосвітніх середніх закладів. Київ: Грамота, 2015. 256 с. Режим доступу:
https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/Vsesvitnja_istorija_7klas_L_ihtej_2015.pdf
  7. Подаляк Н., Лукач І., Ладиченко Н. Всесвітня історія: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2020. 176 с. Режим доступу:
<file:///C:/Users/User/Downloads/7-klas-vsesvitnia-istoriia-podaliak-2020.pdf>
  8. Пометун О. І, Малієнко Ю.Б. Всесвітня історія: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2020. 176 с. Режим доступу:
<https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/7-klas-vsesvitnia-istoriia-pometun-2020.pdf>
  9. Сорочинська Н. М., Гісем О. О. Всесвітня історія: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2020. 176 с. Режим доступу:
<file:///C:/Users/User/Downloads/24.pdf>
  10. Цебрій І. Середньовічне розуміння любові в контексті поезії трубадурів і труверів. *Історія в рідній школі*. 2017. № 3. С. 2–5.
  11. Черкасов С. Річард І Левове Серце. *Історія в рідній школі*. 2017. № 12. С. 38–39.
  12. Щупак І.Я., Бурлака О.В., Піскарьова І.О. Всесвітня історія: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2020. 176 с. Режим доступу:
<https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/7-klas-vsesvitnia-istoriia-shchupak-2020.pdf>